

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJS STUDIJS

10

*Rimantas Miknys
Lietuvos demokratų partija
1902-1915 metais*

1995

**LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS**

*Skiriu Motinai ir
šviesiam Tėvo atminimui*

ISSN 1392-0391

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJS STUDIJS

10

Rimantas Miknys

Lietuvos demokratų partija 1902-1915 metais

VILNIUS

A. Varno personalinė įmonė

1995

UDK 947.45.052

Li-191

Redakcinė kolegija:

Antanas Kulakauskas

Česlovas Laurinavičius

Raimundas Lopata

Rimantas Miknys

Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)

Vladas Sirutavičius

Giedrius Subačius

Antanas Tyla

Knyga išleista su finansine

ATVIROS LIETUVOS FONDO parama

ISBN 9986-491-22-3

© Rimantas Miknys, Lietuvos istorijos institutas

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
1. LIETUVIŲ DEMOKRATŲ PARTIJOS KŪRIMASIS IR 1902 - 1904 METŲ POLITINĖ-SOCIALINĖ PROGRAMA	16
1.1. LDP ištakos ir prielaidos	16
1.2. LDP steigimas	27
1.3. LDP pagrindinės programinės nuostatos ir jų įtaka partijos organizavimui	32
2. LIETUVIŲ (LIETUVOS) DEMOKRATŲ PARTIJOS ORGANIZACINIS IR VISUOMENINIS-POLITINIS VEIKIMAS 1905 METAIS	44
2.1. LDP organizacinės problemos, jų sprendimas ir rezultatai	45
2.2. LDP visuomeninė-politinė veikla ir partijos naujų programinių nuostatų formavimas	61
3. LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJA 1906 - 1915 METAIS	94
3.1. LDP organizacinės evoliucijos ir veiklos ypatumai	96
3.2. LDP politinės-socialinės programos bruožai	128
3.3. Tautiniai-politiniai LDP veiklos aspektai	142

IŠVADOS	168
PRIEDAI	173
LENTELĖS.....	174
LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJOS PAGRINDINIAI DOKUMENTAI	184
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	218
STRESZCZENIE	226
RÉSUMÉ.....	238
TRUMPINIAI	249
ASMENŲ RODYKLĖ.....	250

IVADAS

Visuomenė yra nevienalytė, nes ją sudaro asmenys, kurių nuostatos, interesai dažnai nesutampa. Visuomenei besivystant individų skirtumų daugėja, tačiau kartu jie jungiasi į grupes, taip pat ir į etnines. Pastarosios ilgainiui sudaro didesnius vienetus - tautas. Tam tikroje raidos stadijoje (modernėjimo epochoje) šios grupės visuomenė (t.y. tautinė visuomenė) ima suvokti savo etninį-kultūrinį, ekonominį ypatingumą, skiriančią ją nuo kitų panašių grupių, ir, stengdamasi ne prarasti, o toliau tobulinti šį savi-tumą, t.y. norėdama būti veiksminga, pradeda kurti savo politinę organi-zaciją, kurios aukščiausioji forma yra valstybė. Tai įmanoma daryti tik suderinus tokios grupės individų, jų asociacijų interesus ir siekius. Todėl atsiranda organizuotų grupių, vadinamų politinėmis partijomis, kurios sutelkia asmenis pagal jų socialinį-ekonominį statusą, požiūrį į religiją, pasaulėžiūrą ir t.t., išreiškia jų nuomonę viešaisiais reikalais ir tarpusavyje ieško kompromisų, įgalinančių sėkmingą tautinės visuomenės vystymą-si¹. Taigi tautos visuomeninė raida vyksta per politines partijas.

Kaip pažymėjo Mykolas Römeris, politinės partijos išreiškia tautos po-reikius ir jos raidos kryptį. Jų atsiradimą sąlygoja istorine praeitimi besi-remiantys to meto visuomenės santykiai. Kiekviena politinė partija at-spindi tam tikrus visuomenės poreikius, atlieka tam tikrą visuomeninio gyvenimo funkciją, ir visos jos (ir kairiosios, ir dešinėsios, ir centro) yra reikalingos². Todėl politinių partijų istorijos analizė prisideda prie tautos, visuomenės raidos tyrinėjimų. Žinodami partijas formavusias jėgas, par-tijų organizacinę struktūrą, jų politines-socialines programas, veiklos me-todus bei pačią veiklą, galime lengviau apibrėžti tautos raidos ypatybes, visuomeninę konfiguraciją, vienokius ar kitokius tautos siekius, tų siekių pokyčius bei pastarųjų priežastis, netgi suvokti kai kuriuos kultūros savi-tumus. Šia prasme lietuvių tautinis atgimimas, iš esmės būdamas sudėtin-gas visuomeninis-politinis, kultūrinis ir ekonominis procesas, tebelieka dar iki galo neįminta mįslė.

Turėdami tai omenyje, tyrimo objektu pasirinkome vieną pirmųjų modernios lietuvių visuomenės politinių partijų - Lietuvos (Lietuvių) demokratų. Čia aptariame jos organizacinę, visuomeninę-politinę veiklą, pastarosios ypatumus, jų priežastis, bandome atlikti LDP politinės-socialinės programos analizę, mėginame nustatyti jos įtaką lietuvių visuomenės politinei poliarizacijai, reikšmę tautos politinių siekių formulavimui bei jų įgyvendinimui. Nedrąsiai viliamės, kad šis tyrimas ne tik bus kuklus įnašas į lietuvių tautinio atgimimo istorijos nagrinėjimą, bet kaip vienas iš parengiamųjų darbų kartu tarnaus ir šiuo metu aktualioms liberalinės minties raidos Lietuvoje studijoms.

Pažymėtina, jog šių klausimų gvildenimą sąlygojo ir jų istoriografinis aktualumas. Problema iki šiol specialiai tirta nebuvo. Tarpukario laikotarpiu tai buvo per daug artima praeitis. Vėliau, po II pasaulinio karo, emigracijoje buvę lietuvių mokslininkai tokiam darbui stokojo šaltinių, o Lietuvoje esantys buvo suvaržyti sovietinės ideologijos poreikių, jos diktato. Atskiri šios srities klausimai yra patekę į lietuvių tautinio atgimimo, visuomeninės minties, politinės, kultūros, literatūros istorijos tyrinėtojų regos lauką. Jų darbai padėjo įsigilinti į mūsų pasirinktą temą, geriau ją suvokti. Turime pažymėti, kad iš tokių išsiskiria Juozo Audėno dokumentuota valstiečių liaudininkų organizacijos ir veiklos apžvalga³. Jos autorius, nepretenduodamas į mokslinį darbą ir nenusižengdamas savo pastabai, jog istoriją rašo istorikai, supažindino su LDP įsteigusių varpininkų sąjūdžiu, perpasakojo 1902 m. jos programos projektą, trumpai pristatė 1906, 1914 m. programas, aprašė veiklą 1905-1918 m. Tekste cituojami dokumentai, atsišaukimai, kai kurių suvažiavimų nutarimai, spauda, jais pasiremiant, nurodomi kai kurie LDP istorijos faktai, bet nepateikiama jų analizė, paaiškinimai, todėl darbas yra labai fragmentiškas.

Visiškai priešinga šiai apžvalgai yra gerokai anksčiau parašyta M. Römerio studija, skirta lietuvių tautos atgimimo genezei ir raidai iki 1905 m. M. Römeris, aptardamas lietuvių inteligentijos tautinę-kultūrinę, politinę veiklą, nemaža dėmesio skyrė LDP⁴. Jis, kaip ir J. Audėnas, pateikė daug citatų iš spaudos, minėto programos projekto, tačiau ne tik nuro-

¹ Raymond Boudon, François Bourricaud, *Dictionnaire critique de la sociologie*, Presses universitaires de France, 1982, p. 449; J. Pajaujis, "Politinių grupių sociologiniai bruožai", *Varpas*, 1955, nr. 2, p. 16-20.

² M. Römer, *Litewskie stronictwa polityczne*, Wilno, 1922, s. 6-9.

³ J. Audėnas, *Lietuvos valstiečiai liaudininkai*, Brooklyn, N.Y., 1986, p. 11-75.

⁴ M. Römer, *Litwa*. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego, Lwów, 1908, 438 s. Plačiau apie LDP p. 285-411.

dė, bet ir analizavo LDP veiklos faktus, bandė nustatyti jų reikšmę visuomeniniam-politiniam gyvenimui. Pažymėtina, kad, skirtingai nei kiti, M. Römeris konceptualiai aiškino varpininkų skilimo priežastis, LDP susikūrimo prielaidas, staigų dviejų grupių atsiradimą joje, partijos politinių siekių formuluotę iki 1905 m., LVS ir LMS įsisteigimą. Pažymėtina, jog, nagrinėjant išvardytus klausimus, mums beliko tik sukonkretinti, plačiau paaiškinti atskirus koncepcijos momentus, o iš esmės su ja sutinkame.

Akivaizdu, jog M. Römerio studija paskatino Andrių Bulotą ir Stanislavą Trusevičių (K. Zalevski) parengti savo darbus. A. Bulota, apibūdinamas lietuvių tautinį judėjimą, pakartojo M. Römerio versiją apie LDP, LVS bei LMS ir pateikė tik keletą naujų faktų iš 1906 m. veiklos⁵. Pakartodamas tą pačią versiją S. Trusevičius papildė ją žiniomis apie LDP atstovus Rusijos Valstybės I, II Dūmose, paminėjo LDP priklausiusias Marijampolės "Šviesos" ir Marijampolės ūkininkų draugijas⁶.

Iš tarpukario laikotarpio tyrinėjimų pažymėtini du Vinco Kvieskos straipsniai⁷. Autorius, aptardamas varpininkų vaidmenį tautiniame judėjime, apžvelgė LDP raidą nuo jos ištakų iki 1914 m., bendrais bruožais apibūdino 1902 m. LDP programos projektą, 1906 m. LDP, LVS programą ir atkreipė dėmesį į rusų revoliucinių partijų programų įtaką joms, trumpai aprašė LVS ir LDP santykius, LDP veiklą carinės reakcijos metais. Po M. Römerio studijos tai bene reikšmingiausias darbas mūsų tyrinėjamam klausimui. Tiesa, jis neprilygsta pirmajam analizės gilumu, bet nuosekliai išdėstyti faktai, taiklūs jų paaiškinimai leido autoriui nubrėžti labai bendrus LDP situacijos visuomeniniame-politiniame gyvenime kontūrus.

Vėliau tų pačių faktų glaustą santrauką apžvalginiame savo straipsnyje apie liaudininkų srovę pateikė B. Almantas⁸.

Pranas Čepėnas savo veikalė tik trumpai aptarė LDP, LVS, bet gana išsamiai supažindino su LDP atstovų pasakytomis kalbomis Rusijos Valstybės Dūmose⁹. Beje, apie LDP veiklą, susijusią su Dūma, rašė Darius Staliūnas¹⁰ ir Regina Laukaitytė¹¹. Pirmasis labai nuodugniai išnagrinėjo rinkimų į I Dūmą tvarką, Lietuvos visuomenės ypatumus, koalicijų bandymus ir aptarė LDP taktiką rinkimuose. Antroji, apžvelgdama lietuvių atstovų veiklą Dūmose, bandė nustatyti jų partinę priklausomybę. Tai padėjo patikslinti kai kurių atstovų narystę LDP.

Aiškinantis LDP ištakas, idėjines ir organizacines prielaidas, savo faktine medžiaga yra reikšminga kolektyvinė monografija "Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų)"¹² bei Rimanto Vėbros monografija¹³. Jose aptarta lietuvių tautinio judėjimo politinė-kultūrinė

situacija, apibūdinta jo politinė-socialinė, kultūrinė ir ekonominė programa, išanalizuota visuomenės struktūra ir padėtis iki XX a. pradžios.

Iš sovietinių (tarybinių) marksistinių pozicijų LDP reikšmę tautiniam judėjimui įvertino Romas Šarmaitis¹⁴ bei Vincas Mickevičius-Kapsukas¹⁵. LDP programos socialinę esmę bandė nustatyti A. Gaigalaitė ir R. Miknys¹⁶, o LDP "buržuazinę-liberalinę", kontrrevoliucinę esmę 1907-1910 m. įrodinėjo Julija Andriušaitytė¹⁷. Pastaroji, nepaisant aiškaus išankstinio nusistatymo, gana objektyviai nusakė agrarinės programos pagrindinius bruožus.

Analizuodama klerikalinį judėjimą, krikščionių demokratų ir liberalų (LDP) konkurenciją dėl įtakos liaudžiai nurodė A. Gaigalaitė. Be to, ji paminėjo LDP susikūrimo, nuosaikiųjų partijos veikėjų atsiskyrimo nuo LDP ir TLDP įkūrimo faktus¹⁸. Pažymėtina, kad TLDP kūrimosi idėjinės-politinės aplinkybės bei nuosaikiųjų liberalų atsiskyrimą nuo radikaliųjų bendroje studijoje nagrinėjo R. Miknys ir E. Motieka¹⁹. Be to, kai kuriuos LDP kūrimosi ištakų klausimus yra aptaręs R. Miknys savo straipsniu-

⁵ А. Булат, *Литовцы*, СПб, 1909, с. 13-19.

⁶ К. Залевский [С. Трусевич], "Национальные партии в России. Литва" in *Общественное движение в России в начале XX века* / Под. ред.: Л. Мартова и др. / т. 3, кн. 5, СПб, 1914, с. 290-292.

⁷ V. Kyieska, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai. Ligi Didžiojo Seimo Vilniuje 1905 m.", in *Dr. K. Griniaus Jubiliejinis Varpas*, Kaunas, 1926, p. 43-63; idem, "Lietuvių tautinis judėjimas ir varpininkai", *Varpas*, 1931, nr. 1, p. 33-62.

⁸ B. Almantas, "Vidurinėsios lietuvių politinės srovės kelias", *Varpas*, 1953, nr. 1, p. 17-23.

⁹ Pr. Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1, Vilnius, 1992, p. 292-297; 404-409, 412-415; 418-421, 425-430.

¹⁰ D. Staliūnas, "Rinkimai į I Rusijos Dumą Lietuvoje", in *Lietuvos istorijos metraštis 1992*, Vilnius, 1994, p. 45-66.

¹¹ R. Laukaitytė, "Lietuviai Valstybės Dūmoje", *ibid.*, p. 31-43.

¹² *Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas (ligi 1904 metų)*, ats. red. V. Merkys, Vilnius, 1987, 277 p.

¹³ R. Vėbra, *Lietuvių visuomenė XIX a. antroje pusėje*, Vilnius, 1990, 267 p.

¹⁴ R. Šarmaitis, "Nacionalinio išsivadavimo judėjimas Lietuvoje", in "*Aušra*" ir *lietuvių visuomeninis judėjimas XIX a. pabaigoje*, Vilnius, 1988, p. 32-34.

¹⁵ V. Mickevičius-Kapsukas, "Lietuvių demokratų ir socialdemokratų partija" in *Raštai*, t. 1, Vilnius, 1960, p. 404.

¹⁶ A. Gaigalaitė, R. Miknys, "Lietuvos demokratų partijos programos klasinės esmės klausimu", *Istorija*, t. 23, 1983, p. 74-87.

¹⁷ Ю. Андрушайтите, "Идеологическая борьба в Литве в период 1907-1910 г.г.", *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai. LKP istorijos klausimai*, t. 2, 1962, p. 31-36.

¹⁸ A. Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje 1917-1940*, Vilnius, 1970, p. 23, 26, 30, 32-38.

¹⁹ R. Miknys, E. Motieka, "Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės-politinės kūrimosi aplinkybės", in *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 1, Vilnius, 1990, p. 80-125.

se²⁰, nagrinėdamas varpininkų organizacijos veiklą, aiškindamasis "tautinės vienybės idėjos" poveikį LDP veiklai, programinių nuostatų evoliucijai 1902-1905 m.

Nors dėl kitų priežasčių, bet ne mažiau, o gal dar daugiau idėjinis-politinis yra Mykolo Krupavičiaus straipsnis. Tarp politinių sambūrių, kovojusių dėl Lietuvos laisvės, jis paminėjo LDP, LVS, tačiau daugiausia vietos skyrė įrodinėjimui, jog demokratai liaudininkai Lietuvos nepriklausomybės idėjai nepretarė, jai buvę netgi priešiški²¹.

Per lietuvių visuomeninės-politinės minties vystymosi, pozityvizmo, racionalizmo, materializmo, liberalizmo, socializmo ideologijų reiškimosi Lietuvoje prizmę LDP idėjinės ištakas, kai kuriuos jos idėjinės-politinės, organizacinės raidos klausimus, partijos ideologų (Povilo Višinskio, Kazio Griniaus) pažiūras aptarė S. Senkonis²², Jonas Ambrazevičius²³, Vaclovas Čižiūnas²⁴, Juozas Pajaujis²⁵, Vincas Trumpa²⁶. Minėtų autorių faktografiškai jie nepapildė, bet varpininkų diferenciaciją, LDP skilimą, radikalių nuostatų atsiradimą programose stengėsi paaiškinti vienu ar kitu ideologijų poveikiu - partijos veiklos ir programos nuodugniau neanalizavo. Svairi, ypač liberalinės minties raidos Lietuvoje tyrimo atžvilgiu, yra V. Trumpos pastaba, kad Lietuvoje vienintelė LDP bei su ja susijusi LVS potencialiai galėjo tapti liberaline partija, bet 1905 m. buvo labai nuostolingi "*liberalinės minties šalininkams, kurių dalis po to pavojingai ėmė kryptį į kairę ir visur kergti prie savo pavadinimo socialisto vardą*"²⁷. Taip jis paaiškino klausimą, kodėl Lietuva iki šiol dar neturi liberalizmo politinių tradicijų, tačiau į konkrečias to fakto priežastis, aplinkybes V. Trumpa nesigilino. Minėtinas Mindaugo Karaliaus 1988 m. Vilniaus universitete apgintas diplominis darbas, kuriame jau ne tik empiriniu, bet ir konceptualių lygmeniu bandyta nagrinėti LDP kūrimąsi, organizacinę struktūrą, idėjų raidą 1902-1907 m.²⁸

Aiškinantis partijos organizacinės raidos bei veiklos ypatumus, programinių nuostatų pokyčių priežastis labai pravertė atsiminimų pagrindu parašyti darbai. Nemažai faktų iš 1905 m. LDP veiklos, LVS kūrimosi aprašė Juozas Paršaitis-Gabrys²⁹. Steponas Kairys, remdamasis spauda, literatūra, savo patirtimi bei erudicija, apibūdino ir įvertino LDP veiksmus iki 1907 m. Vis dėlto daugiau dėmesio jis skyrė LDP ir LSDP santykiams³⁰. Panašaus Kipro Bielinio darbo³¹ faktų apibendrinimo lygis daug menkesnis. Tačiau abiem nepavyko atsiriboti nuo "savo" socialdemokratų partijos. Jų veikaluose pirmiausia buvo formuojamas LSDP veiklos nuopelnų įvaizdis ir siekiama parodyti, kad demokratai kaip politinis konkurentas socialdemokratams prilygti negalėjo.

Autoriai, rašę visuomenės, politikos veikėjų, dalyvavusių LDP veikloje, biografijas, taip pat minėjo pagrindinius partijos organizacinės veiklos faktus, atskleidė tų veikėjų vaidmenį ir įnašą. Naudingi buvo Aleksandro Merkelio³², Juliaus Būtėno³³, Adolfo Sprindžio³⁴, Alfonso Eidinto³⁵, Juozo Jasaičio³⁶, Antano Petrikos³⁷, Juliaus Būtėno ir Mečio Mackevičiaus³⁸ darbai.

Aptarta literatūra tapo atramos tašku nagrinėjant minėtus klausimus, tačiau analizės pagrindas buvo šaltiniai. Jie skirstytini į penkias pagrindines grupes.

- 20 R. Miknys, "Lietuvių liberalų periodinės spaudos organizavimas 1888-1905 m.", *MAD*, 1988, t. 3(104), p. 59-74; idem, "'Varpas' ir Lietuvių demokratų partija", *Lituanistica*, 1991, nr. 1(5), p. 12-23.
- 21 M. Krupavičius, "Kova dėl Lietuvos laisvės" in M. Krupavičius, *Visuomeniniai klausimai (Straipsnių rinkinys)*, Chicago, 1983, p. 36-42.
- 22 S. Senkonis, "Lietuvos kairiųjų partijų užuomazga ir pasaulėžiūriniai jų pagrindai", *Tėvynės sargas*, 1953, t. 3, nr. 2(9), p. 225-230.
- 23 J. Ambrazevičius, "Ideologinių grupių santykiai "Aušros" ir "Varpo" gadynėje", in *Krikščionybė Lietuvoje: praeitis, dabartis, ateitis*, Kaunas, 1938, p. 229-237.
- 24 V. Čižiūnas, "Idėja ir veiksmas: varpininkų tautinės ideologijos bruožai", *Varpas*, 1965, nr. 6, p. 45-48.
- 25 J. Pajaujis, "Dėl tautos ir laisvės", *Varpas*, 1953, nr. 1, p. 6-12.
- 26 V. Trumpa, "Dr. Kazys Grinius ir tautinis atgimimas", *Metmenys*, 1967, nr. 13, p. 88-89; idem, "Lietuvos nepriklausomybės idėja", in *Lietuva XIX-tame amžiuje*, Chicago, 1989, p. 138.
- 27 V. Trumpa, "Liberalinės minties raida Lietuvoje", in *Lietuviškasis liberalizmas*, Chicago, 1959, p. 184-185.
- 28 M. Karalius, Lietuvos Demokratų partija 1902-1907 metais, diplominis darbas, mašinraštis, susipažinta su pas darbo vadovą Antaną Kulakauską saugomu egzemplioriumi.
- 29 J. Gabrys, "Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai", *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 47-50; 1937, nr. 1, 3, 7, 9.
- 30 St. Kairys, *Lietuva budo*, N.Y., 1957; idem, *Tau Lietuva*, Boston, 1964.
- 31 K. Bielinis, *Penktieji metai*, N.Y., 1959.
- 32 A. Merkelis, *Antanas Smetona. Jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*, N.Y., 1964; idem, *Didysis varpininkas Vincas Kudirka*, Chicago, 1989.
- 33 J. Būtėnas, *Povilas Višinskis*, Kaunas, 1936; idem, *Vincas Kudirka*, Vilnius, 1988; idem, *Vinco Kudirkos bendražygiai*, Vilnius, 1993; idem, *Gyvenusi kitiems* (Apybraiža apie Feliciją Bortkevičienę), Kaunas, 1993.
- 34 A. Sprindis, *Povilas Višinskis*, Vilnius, 1978.
- 35 A. Eidintas, *Antanas Smetona*, Vilnius, 1990; idem, *Kazys Grinius*, Vilnius, 1993; idem, *Slaptasis lietuvių diplomatas* (Apie J. Paršaitį-Gabrį), Vilnius, 1992; idem, *Mykolas Steževičius*, Vilnius, 1995.
- 36 J. Jasaitis, *Gabrielė Petkevičaitė-Būtė*, Vilnius, 1972.
- 37 A. Petrika, *Lietuvių tautinio atbudimo pionieriai*, Brooklyn, N.Y., 1939.
- 38 J. Būtėnas, M. Mackevičius, *Mykolas Steževičius*, Chicago, 1954 [Naujas leidimas: Vilnius, 1995.]

Pirmajai priklauso 1902-1908 m. LDP archyvas bei išlikusio LVS archyvo fragmentai. LDP archyve yra suvažiavimų protokolų, nutarimų kopijos, kai kurių partijos rengtų 1902-1906 m. atsišaukimų bei LVS programų rankraščiai, LVS veikėjų laišakai. Apdegusio LVS archyvo liekanose - daug mažiau panašaus pobūdžio dokumentų. Pirmasis saugomas VUB, o antrasis - MAB.

Antrąją sudaro partijos veikėjų (Juozo Bagdono, Felicijos Bortkevičienės, Jono Vileišio, Mortos Zauniūtės, P. Višinskio ir kitų) korespondencija, ranka rašyti memuarai (Petro Leono), artimai su LDP bendravusių asmenų dienoraščiai. Šie šaltiniai ypač svarbūs, aiškinantis partijos organizacines problemas, jų priežastis. Kaip ir pirmieji, šie yra saugomi minėtų bibliotekų rankraštyuose bei LLI.

Trečioji grupė - tai nelegalioji ir legalioji periodinė spauda: partijos spaudos organais laikyti "Varpas", "Lietuvos ūkininkas" bei 1913-1914 m. "Varpas"; idėjiškai jai priklausė "Ūkininkas", "Lietuvos žinios"; be to, "Vilniaus žinios", "Viltis", "Skardas", "Naujoji gadynė". Ši spauda atspindi partijos politinę-socialinę programą, jos požiūrį į kitas lietuvių politines jėgas, santykius su jomis, Rusijos valdžios politiką, padeda rekonstruoti kai kuriuos LDP veiklos faktus.

Ketvirtajai priskirtini Rusijos caro valdžios įstaigų dokumentai apie LDP veikėjų politinį patikimumą, partinę priklausomybę, Marijampolės "Šviesos" bei Jaunimo ratelių veiklą, prašymai legaliajai periodinei spaudai leisti. Ši medžiaga sukaupta Policijos departamento, Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos, gubernatorių ir generalgubernatorių, žandarų valdybų viršininkų kanceliarijose. Aukščiausiųjų įstaigų fondai yra Rusijos SRCVA ir CVIA(P), žemesniųjų - VIA.

Penktoji grupė - atsiminimai. Jie paskelbti, ir jų yra nemažai. Svarbiausi - K. Griniaus, J. Bagdono, Petro Rusecko, F. Bortkevičienės, J. Vileišio, Albino Rimkos. Memuarai svarbūs aiškinantis organizacinę partijos veiklą. Jų tarpusavio bei atsiminimų ir kitų dokumentų sugretinimas, lyginimas padėjo tikslinti žinomus faktus, atskleisti naujus.

Sintetinant apžvelgtus istoriografijos tyrinėjimus, analizuojant, remiantis minėtais šaltiniais buvo grindžiamas bei pasiektas pagrindinių darbo teiginių ir prielaidų įrodymas.

Dar reikia paaiškinti darbo chronologiją. Ją lėmė, viena, partijos įkūrimo faktas, antra, I pasaulinio karo pradžia. Karo veiksmams pasiekus Vilnių, t.y. įžengus Vokietijos armijai, 1915 m. didelė dalis partijos veikėjų pasitraukė į Rusiją, ir partija faktiškai nustojo egzistuoti. (Oficialiai yra įsigalėjusi nuomonė, jog partija funkcionavo iki 1920 m.) Rusijoje, kaip žinoma, ji skaidėsi į naujas partijas: Lietuvos socialistų liaudininkų, Lietu-

vos socialistų liaudininkų demokratų, Lietuvos revoliucionierių socialistų liaudininkų. Ir visos jos buvo tiesiogiai susijusios su LDP. Bet tai jau naujo tyrimo objektas, nes ir politinė-idėjinė padėtis buvo visiškai kita.

Atkreiptinas dėmesys, kad, nepavykus tiksliai nustatyti, pagal kurį kalendorių (Grigaliaus ar Julijaus) buvo žymėtos datos, darbe paliekamos šaltiniuose rastosios.

Prieduose pateikiami tik anksčiau skelbti LDP programiniai dokumentai. 1914 m. LDP programos juodraštis, saugomas MAB, yra sunkiai įskaitomas, gausiai pribraukytas, neturi visos įvadinės dalies, todėl šio rankraščio tinkamai parengti negalėjome. Pažymėtina, kad taisymai buvo atlikti 1914 m. "Varpo" 3 Nr. išspausdinto programos projekto tekste. Programos pagrindu liko svarbiausi projekto teiginiai, o ryškiausius skirtumus aptariame, nagrinėdami LDP programos raidą 1906-1915 m. Rengdami publikaciją rašybą, kalbą ir stilių palikome netaisyta. Paaiškinome tik sunkiau suprantamus žodžius.